
Előjárói felelősség az ICTY joggyakorlatában*

Kirs Eszter**

A parancsnoki felelősség (vagy újabb keletű elnevezése szerint az 'előjáró felelőssége', hiszen mind a katonai, mind a civil előjárókra vonatkozik) kapcsán beszélhetünk a felettes felelősségének aktív és passzív oldaláról. A szűk értelemben vett előjárói felelősségi koncepció, mely a jelen tanulmány tárgyát képezi, az aktív (jogellenes cselekedetre irányuló parancs adása, melynek nyomán a beosztott bűncselekményt követ el, és az előjáró tettesként vagy társtettesként felel) aspektussal szemben a passzív oldallal foglalkozik. A beosztott által elkövetett nemzetközi bűncselekmény esetén ad választ a koncepció a kérdésre, miként felel a bűncselekmény elkövetésének megelőzését vagy megtorlását elmulasztó előjáró. Eltérő megközelítések uralkodnak abból a szempontból, hogy a beosztott által elkövetett bűncselekmény betudható-e a felettesnek, így a bűncselekményért tartozik-e felelősséggel, vagy az előjárót önálló felelősség terheli-e azon kötelezettségei megsértéséért, melyeket a nemzetközi és hazai jog a parancsnokokra nézve keletkeztet. A jelen tanulmány a történeti előzmények és a normatív keretek rövid ismertetését követően elsősorban az ENSZ által felállított, a volt Jugoszlávia területén elkövetett háborús és emberiség elleni bűncselekmények elkövetéséért felelős egyének felelősségre vonását szolgáló nemzetközi büntetőtörvényszék (*International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia, ICTY*) vonatkozó joggyakorlatába vezet be az olvasót.

1. Az előjárói felelősség történelmi előzményei

Ha konkrét szerződési rendelkezéseket, releváns bírói döntéseket keresünk, a XX. századig kell előreugranunk az államok és népek történetében. Másfelől ha a koncepció elméleti csírái után kutatunk, rálelünk a XVII. századi GROTIUS-i gondolatra, miszerint „*el kell fogadnunk az elvet, hogy az, aki tud a bűncselekményről, és képes és köteles megelőzni azt, de azt elmulasztja megtenni, ő maga követte el a bűncselekményt*”.¹ Ha az előjárónak a beosztott által

* A tanulmány az OTKA (PD 105832) poszt-doktori kutatás keretében jött létre.

** Egyetemi docens, Miskolci Egyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, Európai és Nemzetközi Jogi Intézet.

¹ Hugo Grotius: *De Jure Belli ac Pacis*, 1615, idézi: Elies van Sliedregt: *Individual Criminal Responsibility in International Law*, New York, Oxford University Press, 2012, 184. o.

elkövetett bűncselekmény megtorlására irányuló kötelezettséget nem is említi GROTIUS, és a tudati elem tekintetében is kevésbé árnyalt a későbbi koncepcióhoz képest, a megelőzésre vonatkozó parancsnoki kötelezettséget és az annak elmulasztásával járó büntetőjogi felelősséget már átfogja e kezdeti gondolat.

A jogtudományon kívül a nemzeti jogrendszerekben is fel lehet fedezni az előjárói felelősség előzményeit elsősorban katonai kontextusban. Korai és implicit utalást találunk a SZUN-CE i.e. V. századi katonai kézikönyvében, „*A háború művészete*”-ben, miszerint, ha a csapatok szétszélednek, és ez rendezetlenségbe torkollik, az nem vezethető vissza természetes okokra, az a katonai vezetőjük hibája. Ha pedig nem egyértelműek a parancsok, és azt nem értik tisztán a beosztottak, azért a felelősség szintén a tábornokot terheli.² Európai és későbbi példát nyújt a VII. Károly orléans-i herceg által 1439-ben kibocsátott kódex, mely szerint minden kapitányt és hadnagyot felelősségre kell vonni a beosztottaik által elkövetett kegyetlenkedésekért, és amint panaszt kapnak ilyen cselekedetekről, kötelesek kezdeményezni az elkövető felelősségre vonását. Ha ezt elmulasztja megtenni, akként felelős a bűncselekményért, mintha ő maga követte volna el, és hasonló büntetést érdemel.³

Ha a parancsnoki felelősség nemzetközi szerződési gyökereire tekintünk, azt látjuk, hogy a nemzetközi humanitárius jog XX. században kodifikált szabályai a harcoló felek, kombattánsok konstitutív fogalmi elemeként kezelik a felelős parancsokság alá szerveződést. Így rendelkezik az 1907. évi IV. hágai egyezményhez csatolt szabályozás I. cikke,⁴ illetve az 1949. évi III. genfi egyezmény 4. cikke is.⁵ A fegyveres konfliktusok jogát szabályozó szerződések végrehajtása felügyeletének kötelezettségét pedig számos egyezmény ruhazza a katonai vezetőkre: mint a tengeri hadviselésről szóló 1907. évi X. hágai egyezmény,⁶ vagy épp a sebesült és beteg katonák védelméről szóló 1929. évi genfi egyezmény.⁷

A nemzetközi büntetőbírói fórumok, köztük az ICTY, státútumában szereplő előjárói felelősség közvetlen előzményét az 1949. évi genfi egyezményekhez csatolt 1977. évi I. genfi kiegészítő jegyzőkönyv 86. és 87. cikkében találhatjuk, amelyekben első ízben kodifikálták kifejezetten a parancsnoki felelősség doktrínáját. Ezek szerint az, hogy a genfi egyezmények vagy a kiegészítő

² Sun Tzu: *The art of war*, 1963, idézi: Chantal Meloni: *Command Responsibility in International Criminal Law*, The Hague, T.M.C. Asser Press, 2010, 3. o.

³ Theodor Meron: *Henry's Laws and Shakespeare's Wars*, Oxford, 1993, idézi: Robert Cryer – Hakan Friman – Darryl Robinson – Elizabeth Wilmshurst: *An Introduction to International Criminal Law and Procedure*, Cambridge, Cambridge University Press, 2010, 387-388. o.

A parancsnoki felelősség kialakulásának történetéről lásd még: Leslie C. Green: *Command Responsibility in International Humanitarian Law, Transnational Law and Contemporary Problems*, (1995) 5.

⁴ Convention (IV) respecting the Laws and Customs of War on Land and its annex: Regulations concerning the Laws and Customs of War on Land, The Hague, 18 October 1907. Regulations, Article 1.

⁵ Convention (III) relative to the Treatment of Prisoners of War, Geneva, 12 August 1949. Article 4.

⁶ Convention (X) for the Adaptation to Maritime Warfare of the Principles of the Geneva Convention, The Hague, 18 October 1907. Article 19.

⁷ Convention for the Amelioration of the Condition of the Wounded and Sick in Armies in the Field, Geneva, 27 July 1929. Article 26.

jegyzőkönyv megsértését alárendelt személy követte el, nem mentesíti feletteseit a büntetőjogi vagy fegyelmi felelősség alól, ha tudták, vagy az adott körülmények között tudhatták volna, hogy az érintett személy jogsértést követ el, vagy ezt tervezi, és ha tőlük telhetően nem tettek meg minden intézkedést a jogsértés megakadályozására, illetve megtorlására. A megelőzés érdekében terjeszteniük kell beosztottaik körében az egyezményre és a kiegészítő jegyzőkönyvre vonatkozó tudást, a megtorlás érdekében pedig fegyelmi vagy büntetőeljárást kötelesek kezdeményezni.⁸

A büntető igazságszolgáltatásban, első ízben a második világháborút követő ítélezésben jelent meg önálló doktrínaként az előjárói felelősség. A sokak által hivatkozott *Yamashita* ügyben. A japán hadsereg Fülöp-szigeteknél végrehajtott hadműveletek vezetésével megbízott tábornokának felelősségéről ítélező amerikai katonai bizottság nem beszélt bűnrészességről, pusztán arról, hogy a parancsnoki felelősséget egy beosztott által elkövetett bűncselekmény hívja elő. A Yamashita vezetése alatt szolgálatot teljesítő katonák nagy számban öltek meg civileket és hadifoglyokat, kifosztottak polgári épületeket, otthonokat, és szándékosan pusztítottak el vallási emlékműveket. A katonai bizottság szerint Yamashita elmulasztotta ellenőrzése alatt és kordában tartani az irányítása alá beosztott katonákat. A katonai bizottságban ülő két bíró, FRANK MURPHY és WILEY B. RUTLEDGE különvéleményben fejtették ki a többségi döntéssel szembeni aggályaikat. Azt tudniillik nem lehetett bizonyítani, hogy Yamashitának tudomása lett volna a beosztottjai által elkövetett bűncselekményekről.⁹ Az ügyben eljáró katonai bizottság nem részletezte, hogy pontosan milyen jogi standard alapján ítélte meg az eset körülményeit a terhelt tudata szempontjából. Külön aggályokat ébreszt a többségi véleménnyel szemben, hogy egy amerikai támadás elvágott minden kommunikációs csatornát a terhelt és beosztottjai között, így nem volt tudomása a számlájára írt bűncselekményekről. Az erre vonatkozó védelmi érvek konkrét körülményekre fókuszált értékelése helyett általános értelemben jelentette ki a bizottság, hogy a japán erők által elkövetett atrocitások nem voltak elszórtak, és gyakran azokat módszeresen felügyelték a japán parancsnokok.¹⁰ Amellett, hogy a fenti bírói érvelés nyilvánvalóan hézagos és napjaink joggyakorlatában széleskörű szakmai felháborodást váltana ki, megjegyzendő, hogy az előjárói felelősségi koncepció *mens rea* oldala a mai napig bonyolult és komoly jogalkalmazási dilemmákat felölölő kérdésekhez vezet, melyekről részletesen lesz szó a későbbiekben.

ANTONIO CASSESE összefoglalója szerint, a doktrínát átvette, és fenntartotta a Tokiói Törvényszék az *Araky és mások* ügyben,¹¹ egy ausztrál-amerikai katonai

⁸ Protocol (I) Additional to the Geneva Conventions of 12 August 1949, Geneva, 8 June 1977. Article 86-87.

⁹ Antonio Cassese: *International Criminal Law*, Oxford, Oxford University Press, 2008, 237-239. o.

¹⁰ Jenny S. Martinez: Understanding *Mens Rea* in Command Responsibility – From *Yamashita* to *Blaškić* and Beyond, *Journal of International Criminal Justice*, (2007) 5., 649. o.

¹¹ Az ICTY joggyakorlatához képest sokkal szélesebb körben húzta meg a Tokiói Törvényszék az előjáró bűncselekmény és parancsnoki felelősség szempontjából releváns tudásának határait a hadifoglyokkal való bánásmód tekintetében.

Bert Swart: Modes of International Criminal Liability, in: *The Oxford Companion to International*

törvényszék a *Soemu Toyoda* ügyben, valamint egy kínai büntetőtörvényszék a *Takashi Sakai* ügyben.¹² Így a második világháborút követő néhány év alatt kirajzolódni látszottak a koncepció szokásjogi kontúrjai, miszerint ha az előjáró tudott vagy tudnia kellett volna a beosztottak által elkövetett vagy tervezett bűncselekményekről, megelőzési, illetve megtorlási kötelezettsége keletkezik; e kötelezettség megsértése pedig büntetőjogi felelősséget von maga után (melynek azonban a tudati elemre vonatkozó részleteit nem tisztázta a kezdeti joggyakorlat).

A *Soemu Toyoda* ügyben a Tokióban eljáró ausztrál-amerikai katonai törvényszék megpróbálta kioltani a Yamashita ügy kapcsán felmerült aggályokat. Indoklása szerint a parancsnoki felelősség megállapításához szükséges a terhelt tudatának alapos vizsgálata. Ez azonban történhet konkrét módon, a terhelt bűncselekményre kiterjedő ismereteinek bizonyításával, vagy „konstruktív” módon, mely megítélés szerint oly magas számban követtek el bűncselekményeket a beosztottjai, hogy ésszerűen más következtetésre nem lehet jutni, csak arra, hogy tisztában volt a bűncselekményekkel. Mindemellett az eljáró törvényszék a megelőzési és megtorlási kötelezettségen kívül megállapította a parancsnokok információgyűjtésre vonatkozó kötelezettségét is. Következtetései szerint, ha az előjáró nem informálódik proaktívan a beosztottjai cselekedeteiről, beállhat a parancsnoki felelőssége bűncselekmény elkövetése esetén.¹³ Maga az eljáró törvényszék sem cizellálta ennek a gyakorlatilag bíró alkotta kötelezettségnek a fogalmi elemeit, de a későbbi joggyakorlat sem erősítette meg e kötelezettség létezését.

A második világháborút követő ítélezés igen nagyvonalúan szabta meg a parancsnoki felelősség határait a tudati elem kapcsán, mint ahogy az látható a *Yamashita* és a *Toyoda* ügyekben. Ezeket a fogalmi kereteket újra kellett értelmeznie a későbbiekben eljáró nemzetközi büntetőbírói fórumoknak.

2. Az előjárási felelősség a nemzetközi büntetőbíróságok státútumában

Az ICTY Státútumának szövege bőven hagy teret az abban szereplő fordulatok eltérő értelmezésére. 7. cikkének (3) bekezdése szerint:

„A tény, hogy a jelen Státútum 2-5. cikkében szereplő bármely cselekményt egy beosztott követte el, nem menti fel az előjárót a büntetőjogi felelősség alól, ha tudta vagy tudhatta volna, hogy az alárendelt ilyen cselekményt követ vagy követett el, és a felettes elmulasztotta megtenni a szükséges és ésszerű intézkedéseket a cselekmények megelőzése vagy az elkövető megbüntetésére érdekében.”

Az ICTR Státútuma 6. cikkének (3) bekezdése ezzel azonos szöveget tartalmaz, és ezzel megegyezően rendelkezik egyes hibrid büntetőtörvényszékek, mint a Sierra Leone-i Különleges Bíróság és a Kelet-Timori Különleges Párhuzamos Státútuma. Ezekről eltérő módon, a Kambodzsai Különleges Kamarák Státútumának 29. cikke az

Criminal Justice (szerk.: Antonio Cassese), Oxford, Oxford University Press, 2009, 88. o.

¹² Antonio Cassese: *International Criminal Law*, Oxford, Oxford University Press, 2008, 240-241. o.

¹³ Martinez: i.m. 652-653. o.

előjárói felelősség további fogalmi elemeként tünteti fel a beosztottak feletti effektív kontroll gyakorlását, amely követelmény az ICTY joggyakorlatában kristályosodott ki.

A Nemzetközi Büntetőbíróság Statútumának vonatkozó 28. cikke már kifejezetten különbséget tesz a katonai és civil előjáró büntetőjogi felelőssége között, e kategorizálás szerint rendelkezik azok megállapíthatóságának feltételeiről. A felelősségi koncepció kritériumrendszerének körvonalait az ICTY Statútumánál részletesebben jelöli ki, szorosabban kötve az azt alkalmazó jogalkalmazók kezét, kifejezetten kitérve az effektív kontroll feltételére, a gondatlanság kapcsán a konkrét körülményekből való következtetethez, illetve a megtorlási kötelezettség kapcsán a bűnügyek kompetens hatósághoz való utalására. Ezek a kitételek részben összhangban vannak az ICTY vonatkozó joggyakorlatával, melyet a következő sorokban ismertetek.

3. Az előjárói felelősség az ICTY joggyakorlatában

Az ICTY joggyakorlatában az előjárói felelősség szempontjából irányadó ügyek három generációját különböztette meg ELIES VAN SLIEDREGT: (1) a fizikai elkövető és a parancsnok közelségét magában foglaló, fogvatartási helyekhez kapcsolódó ügyek a koncepciót megalapozó *Čelebići* ügygel, (2) a „öröklődő” előjárói felelősségről értekező második generációs ítélek, többek között a *Hadžihasanović* ügyben hozottal, valamint (3) a bűncselekményt elkövető beosztott és előjárója közötti távolságot növelő harmadik generációs ítéletek a *Blagojević* és *Orić* ügyekkel.¹⁴ A következő alfejezetek nem e kategóriák szerint épülnek fel, azonban ez az osztályozás logikus és az olvasó tetszése szerint ennek megfelelően is kategorizálhatja gondolatban a későbbiekben tárgyalt bírói döntéseket.

A parancsnoki felelősség alapjait az ICTY esetjogában első ízben megfogalmazó, a *Čelebići tábor* ügyében eljáró bírói tanácsok fogalmazták meg. Eszerint az előjárói felelősség megállapítása a következő három tényező bizonyítására épül:

- a) létezett egy felettes-beosztott viszony a vádlott, mint felettes és a bűncselekmény elkövetője, mint beosztott között,
- b) a parancsnok tudta vagy kellő gondosság mellett tudhatta volna, hogy a bűncselekményre sor kerül/t,
- c) a parancsnok ennek ellenére elmulasztotta megtenni a szükséges és ésszerű intézkedéseket a bűncselekmény megelőzése vagy a bűnelkövető felelősségre vonása érdekében.¹⁵

Ezt az alapfogalmat nem változtatták meg az ICTY ezt követően ítélező bírói tanácsai, így e fogalmi elemek képezik a következő sorok strukturális kereteit. Az alapfogalom szilárdsága azonban nem jelenti azt, hogy egységes és egyértelmű lett

¹⁴ Sliedregt: i.m. 184-185. o.

¹⁵ *Prosecutor v Mucić et al.*, no. IT-95-14-T, Trial Judgement, 16 November 1998, para. 346. A jogi standardot fenntartotta a Fellebbviteli Kamara.

Prosecutor v Mucić et al., no. IT-96-21-A, Appeal Judgement, 20 February 2001. para. 189-198, 225-226, 238-239, 256, 263.

volna a Törvényszék ítélezése az előjárási felelősség kapcsán. A koncepció alkalmazásával kapcsolatos dilemmák feletti töprengésre invitálom most az olvasót.

3.1. Előjáró-beosztott viszony. Az elkövetőnek nem kell a vádlott közvetlen parancsnoksága alatt állnia, a parancsnoki láncolatban elhelyezkedhet néhány szinttel a vádlott alatt is (ha például a fizikai elkövető egy sorkatona, a vádlott pedig a védelmi miniszter, közöttük állhat a parancsnoki láncolatban a vezérkari főnök, az operatív zóna parancsnoka és például a dandárparancsnok). Sőt, az sem szükséges, hogy a beosztott legyen a bűncselekmény fizikai elkövetője. A beosztott ICTY Statútum 7 (1) cikke alapján felmerülő felelősségéből is adódhat az előjáró felelősségre vonása. A közvetlen elkövetőket nem is feltétlenül kell azonosítani, ha a beosztott azonosítható, és felelőssége bizonyítható.

A felelősség megállapításához elengedhetetlen annak bizonyítása (mind a *de jure*, kinevezés alapján, mind a *de facto*, az eset körülményei alapján parancsnoki pozícióban lévő személy esetében), hogy a vádlott tényleges ellenőrzése, 'effektív kontroll'-ja alá tartozott az elkövető, a vádlottnak valóban módjában állt a bűncselekmény megelőzése vagy az elkövető felelősségre vonásának kezdeményezése. A csekélyebb mértékű, de akár érdemi befolyás sem elegendő ahhoz, hogy a parancsnoki felelősség alapját képezze.¹⁶ A *de jure* pozíció helyett a tényleges ellenőrzés döntő jelentőséggel felruházása elengedhetetlen volt a délszláv háború eseteinek vizsgálata során, minthogy a formális parancsnoki láncolatok hamar megszűntek, és helyükbe informális hierarchiai struktúrák léptek, a *de facto* hatáskör lett a főszabály.¹⁷

A *Blaškić* ügyben például egy első fokon kiszabott 45 éves szabadságvesztés büntetés enyhült másodfokon 9 évre éppen abból az okból, hogy a Fellebbviteli Kamara a *de facto* hatáskört vette alapul a felelősség megállapítása során a terhelt *de jure* pozíciója helyett. *Tihomir Blaškić* a Horvát Védelmi Tanács által kinevezett tábornok volt. A korábban már említett Lasva-völgyi események kapcsán kellett bizonyítania az ügyészségnek, hogy *Blaškić* nemcsak *de jure* autoritással bírt, hanem *de facto* ellenőrzést is gyakorolt a katonai rendőrség és a régióban aktív paramilitáris fegyveres csoportok felett. A másodfokú bírói tanács következtetései szerint a kérdéses paramilitáris csoportok formális parancsnoki struktúrákon kívül

¹⁶ *Prosecutor v Mucić et al.*, no. IT-96-21-A, Appeal Judgement, 20 February 2001. para. 256-303; *Prosecutor v. Halilović*, IT-01-48-T, Trial Judgement, 16 November 2005, para. 59-63.

¹⁷ „Napjaink számos konfliktusában lehetnek kizárólag *de facto*, önmaguk által kikiáltott kormányzatok, és ebből adódóan *de facto* hadseregek és nekik alárendelt paramilitáris csoportok. Az elhamarkodottan szervezett parancsnoki struktúrák könnyen lehetnek rendezetlenek és primitívek. A jog érvényesítése ilyen körülmények között megköveteli nemcsak az egyéni elkövetők felelősségének megállapítását, hanem a parancsnokaikét és előjáróikét, akik a bizonyítékok szerint kontrollálták őket, azonban nem egy formális kinevezés alapján. Egy törvényszék eszköztelenné válhat a humanitárius jog *de facto* előjárók esetében való érvényesítésében, ha a parancsnoki autoritás bizonyítására csak a formális autoritás bizonyítását fogadja el annak ellenére, hogy az adott előjárók az adott időben mindazzal a hatalommal cselekedtek, amellyel egy hivatalosan kinevezett előjáró vagy parancsnok is bírna.”

Prosecutor v Mucić et al., no. IT-96-21-A, Appeal Judgement, 20 February 2001. para. 193.

Az előjáró felelősség irreguláris fegyveres csoportok vonatkozásában történő érvényesüléséről lásd: Sandesh Sivakumaran: Command Responsibility in Irregular Groups *Journal of International Criminal Justice* (2012) 10.

működtek, a terhelt nem gyakorolt *de facto* ellenőrzést felettük.¹⁸

Az 'effektív kontroll' bizonyítása során releváns tényezők a vádlott hivatalos és tényleges pozíciója a katonai vagy politikai vezetők struktúrájában, a parancstételi jogosultság és annak gyakorlása,¹⁹ a beosztottak harcban való részvételre vagy visszavonulásra irányuló utasítási jogköre, az elkövető kinevezésében való részvétel, a beosztottak előléptetésére, elmozdítására való jogosultság és a vádlott által ténylegesen gyakorolt feladatok.²⁰ Az 'effektív kontroll' hiányára utal, ha a terhelt parancsokat ad, de azokat nem követik a beosztottak.²¹

Az előjárói felelősség magában foglalja mind a katonai, mind a *polgári vezetők* felelősségét. Utóbbiak körében mindezidáig kormányzati tisztviselők, polgármesterek, illetve rendőri vezetők, valamint politikai pártok, szakszervezetek, gazdasági társaságok vezetőinek felelőssége merült fel a nemzetközi büntető igazságszolgáltatásban.²²

Az ICTY eltérő standardot alkalmaz előjáró és beosztott közötti viszony szempontjából a katonai és polgári vezető esetében. Az első eset, amikor a kérdés praktikus jelleget öltött a Törvényszék joggyakorlatában,²³ a *Kordić és Čerkez* ügy volt. *Dario Kordić* a közép-boszniai régió nagy befolyást élvező politikusa volt. Az ügyben eljáró elsőfokú bírói tanács nem találta bizonyítottnak előjárói felelősségét, minthogy nem tartotta bizonyítottnak az ügyészség által feltételezett *de facto* kontrollját a Lasva-völgyben 1992 és 1993 között a boszniai muszlimok elleni bűncselekményeket elkövető fegyveres erők felett. Megkülönböztetést tett az elkövetőkre gyakorolt 'jelentős hatás' és az 'effektív kontroll' között. Utóbbival szemben a jelentős hatásból nem eredhet az előjárói felelősség, különösen nem

¹⁸ *Prosecutor v. Blaškić*, no. IT-95-14-A, Appeal Judgement, 29 July 2004, para. 349-352.

¹⁹ Vizsgálni kell, hogy a parancsokat a terhelt bocsátotta-e ki, vagy épp csak továbbította.

Prosecutor v. Blaškić, no. IT-95-14-A, Appeal Judgement, 29 July 2004, para. 69, 399; *Prosecutor v. Halilović*, IT-01-48-A, Appeal Judgement, 16 October 2007, para. 207.

²⁰ *Prosecutor v. Mucić et al.*, no. IT-96-21-A, Appeal Judgement, 20 February 2001. para. 197.

²¹ Szolgáljon szemléltető példaként az 'effektív kontroll' vizsgálatára a Bakone Moloto bíró által hivatkozott *Naletilić és Martinović* ügy. 1993 és 1994 között a Mostar környéki régióban jelentős számban tartottak fogva boszniai muszlim lakosokat. Gyakran érkeztek paramilitáris erők tagjai a fogvatartási helyekre, hogy a fogvatartottakat életveszélyes munkára hurcolják a frontvonalra. Mindeközben súlyosan bántalmazták őket. A vád állítása szerint Mladen Naletilić („Tuta”) előjárói felelősséggel tartozott a beosztottjai által elkövetett bántalmazásokért. A vád tanúi között jelentek meg a tárgyalóteremben korábbi fogvatartottak, akik vallomást tettek a bántalazás eseteiről, és azonosították az elkövetőket. Állításuk szerint számos elkövető nevezte magát „Tuta emberének”, illetve voltak, akiket a váll-lapjaik alapján azonosítottak. Ez nem volt elegendő bizonyíték, így az ügyészségnek további bizonyítékokat kellett felvonultatnia alátámasztandó a Naletilić által gyakorolt 'effektív kontroll'. Ezek voltak Naletilić beosztottjainak elkövetőket tartalmazó fizetési listája, és például egy katona háborús naplója.

Bakone Moloto: Command Responsibility in International Criminal Tribunals, *Berekeley Journal of International Law Publicist* (2009) 3., 23. o.

²² A vonatkozó ítéletek felsorolásáért lásd: Gerhard Werle: *Principles of International Criminal Law*, The Hague, T.M.C. Asser Press, 2005, 132. o.

²³ Előzményének tekinthető a második világháborút követő esetjogról a *Karl Brandt és mások (Doktorok)* ügye, melyben a Nürnbergben üléselő amerikai katonai törvényszék ítélkezett német vezető orvosok felett, akiknek felelősségét megállapították többek között a nekik beosztott orvosok által elkövetett emberölések eseteiért is.

Karl Brandt et al. (The Medical) case, Trials of War Criminals before the Nuernberg Military Tribunals under Control Council Law No. 10, Nuernberg, October 1946-April 1949, Vol. I-II.

polgári vezetők esetében. A tény, hogy a terhelt egy befolyásos, jelentős autoritással rendelkező személy fontos körülmény az 'effektív kontroll' bizonyítása szempontjából, de önmagában nem elegendő az előjárói felelősség előidézéséhez, ha nem válik bizonyítottá a beosztottak feletti érdemi irányítás. Ha azonban bizonyítottá válik a polgári vezető és az elkövető viszonylatában a *de facto* előjáró-beosztotti kapcsolathoz szükséges effektív kontroll, vagy megállapítható a *de jure* hatáskör, a katonai vezetőkével azonos előjárói felelősség terheli.²⁴

Ugyanakkor a megtorlásra vonatkozó előjárói kötelezettségre nézve hangsúlyozta az *Aleksovski* ügyben eljáró elsőfokú bírói kamara, hogy nem reális elképzelés, hogy a polgári vezetőknek a katonai felettesekével azonos fegyelmi hatásköre és ereje lenne a beosztottak felett. Az esetükben a katonai vezetőkéhez hasonló szankciós jogkörök bizonyításának elvárása a polgári vezetők esetében ellehetetlenítené az előjárói felelősségük megállapíthatóságát.²⁵

3.2. Mens rea: tudhatta volna... A parancsnok felelőssége csak abban az esetben merülhet fel, ha elegendő információ birtokába jutott arról, hogy a vádiratban szereplő bűncselekményt elkövette a beosztottja, vagy kellő gondossággal ezt feltételezhette volna. Bizonyítani kell, hogy (a) tudatában volt a bűnelkövetésnek, közvetlen vagy közvetett bizonyítékok alapján megállapíthatta, hogy a bűncselekményt elkövetik vagy elkövették az alárendelt katonák, vagy (b) volt oka annak feltételezésére, hogy a bűncselekményeket elkövetik, olyan információhoz jutott, amely kellő gondosság mellett felhívhatta a figyelmét a bűncselekmény elkövetésének belátható valószínűségére, illetve azok alapján szükségét érezhette volna további vizsgálatoknak az eset körülményeinek felderítésére.²⁶ A *mens rea* elemhez kapcsolódó két fenti, vagylagos viszonyban álló kritériumot olvasva nyilvánvaló lehet az olvasó számára, hogy a (b) fordulat rejt némi jogalkalmazási bizonytalanságot. Ami vitán felül áll, hogy a felelősséget előhívja, ha az előjáró tudja, hogy beosztottjai bűncselekményt fognak elkövetni, vagy követtek el, és nem teszi meg a szükséges intézkedéseket. Másfelől ekként minősül az is, ha olyan információk birtokába jut (például beosztott büntetett előélete, erőszakos természete, bevetésre indulást megelőző ittas állapota²⁷), melyek arra utalnak, hogy bűncselekményeket fognak elkövetni, vagy követtek el, például a hozzá erről eljutott jelentéseket figyelmen kívül hagyja, és nem

²⁴ „Például, egy kormányzati tisztviselő, aki tudja, hogy civileket használnak kényszermunkára vagy emberi pajzsként, csak akkor vonható felelősségre, ha bizonyítottá válik, hogy effektív kontrollt gyakorol a civileket e bánásmód alá vető személyek felett. Annak prezentálása, hogy a tisztviselő általában véve befolyásos személy volt, nem lesz elegendő. Ezzel szemben, ha a kormányzati tisztviselő kifejezett hatáskörrel rendelkezik a kényszermunkára és emberi pajzsként használt fogvatartottakkal való bánásmód tekintetében, a fogvatartást gyakorló erők felett parancsnoki felelősséggel bíró katonai vezetőhöz hasonlóan elmarasztható előjárói felelősség alapján a parancsnoki láncolat létezése okán.”

Prosecutor v. Kordić és Čerkez, no. IT-95-14/2-T, Trial Judgement, 26 February 2001, para. 413-415.

²⁵ *Prosecutor v. Aleksovski*, no. IT-95-14/1-T, Trial Judgement, 25 June 1999, para. 78.

²⁶ *Prosecutor v. Mucić et al.*, no. IT-96-21-A, Appeal Judgement, 20 February 2001, para. 223-226; *Prosecutor v. Blagojević and Jokić*, no. IT-02-60-A, Appeal Judgement, 9 May 2007, para. 280.

²⁷ Moloto: i.m. 18. o.; Sántha Ferenc: Parancsnokok, előjárók speciális felelőssége a nemzetközi büntetőjogban, in: *Egységesezés és széttagolódás a nemzetközi büntetőjogban* (szerk.: Kirs Eszter), Miskolc, Bíbor Kiadó, 2009, 50. o.

cselekszik a megelőzés vagy megtorlás érdekében.

A parancsnok tudata nem vélemezhető néhány releváns körülmény alapján (mint ahogy azt a második világháborút követően ítélkező testületek tették a terhelt által betöltött magas pozíció és a bűncselekmények széles körű elkövetése okán, mint például az 1. fejezetben tárgyalt *Yamashita* és *Toyoda* ügyekben). Ugyanakkor a felelősség megállapítható a körülmények adta bizonyítékok gondos vizsgálata alapján. Ilyen körülmények lehetnek: (1) a beosztottak által elkövetett bűncselekmények száma, gyakorisága, típusa, (2) helyszíne, földrajzi kiterjedése, ehhez képest az előjáró lokációja az elkövetés idején, (3) a bűncselekmények sorozatos elkövetésének időtartama, (4) az abban résztvevő katonai egységek kiléte (nem szükséges, hogy a terhelt ismerje a konkrét elkövetők kilétét), (5) a bűncselekményekről szóló, médiában megjelenő híradás, (6) a terhelt beosztása a releváns parancsnoki láncolaton belül, valamint a neki címzett jelentések tartalma és (7) az érintett hadszíntéren fennálló jelentési és kommunikációs csatornák működőképessége. Ez utóbbiak különösen jelentősek a vádlott elkövetéskori tudatának feltérképezése során. A bűncselekményekről való tudomásra nem lehet következtetni pusztán a vádlott katonai struktúráján belül betöltött pozíciójából, a legbiztosabb eljárás, ha konkrét jelentéseken keresztül bizonyítják, hogy valóban tudatában volt az elkövetett vagy tervezett bűncselekményeknek.²⁸

Ebből a szempontból nyilván egyszerűbb a bizonyítás a *de jure* katonai előjárók esetén a *de facto* parancsnokokhoz és a polgári előjárókhöz képest. A *de jure* katonai parancsnokok legtöbbször egy szervezett katonai struktúra keretében működnek, melyben adott a jelentéstételi és felügyeleti, utókövetési rendszer. Ezzel szemben a *de facto* katonai és a civil előjárók nincsenek formális autoritással járó pozícióban a bűncselekmények elkövetőihez viszonyítva, sem rendszeres és könnyebben nyomozható jelentéstételi kapcsolatban, így az ő esetükben jelentős nehézségek adódhatnak a tudati elem bizonyítása során.²⁹

Az előjáró lokációja és a bűncselekmény elkövetésének helyszíne közti távolság is fontos szerepet játszhat. Minél távolabb volt az előjáró a bűncselekmény elkövetésének helyszínétől, annál nehezebb lesz bizonyítani a tudomását az elkövetésről, ha más körülmények erre egyértelműen nem utalnak. Ezzel szemben, ha a bűncselekményt az előjáró rendszeres lokációja közvetlen közelében követték el, ez erőteljes bizonyítékként kezelendő a tudomás tekintetében.³⁰

Eltérnek az ICTY egyes bírói tanácsai által hozott ítéletekben fellelhető következtetések abban a kérdésben, hogy a tudatos gondatlanság (*recklessness*) mellett a hanyag gondatlanság (*negligence*) képezheti-e a tudati elemet az előjárói felelősség megállapítása során. A *Blaškić* ügyben ítélkező elsőfokú bírói tanács egy olyan ügyben járt el, melyben egyértelmű volt a terhelttel előjáró-beosztotti viszonyban lévő horvát katonák által elkövetett bűncselekmények széles köre, azonban nem állt rendelkezésre elegendő bizonyíték arra nézve, hogy tudott volna ezekről a bűncselekményekről. Ezért az első fokon eljáró kamara JENNY S. MARTINEZ

²⁸ Uo. 241. par.; *Prosecutor v. Blaškić*, no. IT-95-14-A, Appeal Judgement, 29 July 2004, para. 62.; *Prosecutor v. Halilović*, IT-01-48-T, Trial Judgement, 16 November 2005, para. 66.

²⁹ Meloni: i.m. 109. o.

³⁰ *Prosecutor v. Aleksovski*, no. IT-95-14/1-T, Trial Judgement, 25 June 1999, para. 80.

megfogalmazása szerint egy bizonyítékokkal kapcsolatos bizonytalanságra egy jogilag bizonytalan konklúzióval válaszolt.³¹ Széleskörű megközelítést vallott, miszerint „[a terhelt] konkrét parancsnoki pozícióját és az adott időpontban fennálló körülményeket figyelembe véve, a tudás hiánya nem lehet érv a védelme érdekében, miközben az a kötelezettségei teljesítésének elhanyagolásából ered: ennek a parancsnoknak volt oka feltételezni [a bűncselekmények elkövetését].”³² Kérdéssé vált tehát, hogy felelősségre vonható-e az az elöljáró, aki elmulasztotta gondosan ellenőrizni a beosztottjai tevékenységét és ebből adódott az információhiány. A *Toyoda* ügy kapcsán az 1. fejezetben írtak tükrözik a második világháborút követő, releváns esetjogban kialakult standardot, mely szerint az elöljárói pozícióból adódó kötelezettség az információgyűjtésre vonatkozó eljárás is. A fent írtak szerint az ügyben eljáró ausztrál-amerikai katonai törvényszék arra jutott, hogy ha az elöljáró nem informálódik proaktívan a beosztottjai cselekedeteiről, bűncselekmény elkövetése esetén beállhat a parancsnoki felelőssége.

Az ICTY joggyakorlatában az elöljárói felelősség szempontjából alapvető *Čelebići tábor* ügyében ítélező elsőfokú bírói tanács szerint ezt a jogértelmezést azonban felülírta az 1949. évi genfi egyezményekhez csatolt 1977. évi I. genfi kiegészítő jegyzőkönyv 86. cikk (2) bekezdése. A vitatott rendelkezés a következőképpen szól:

„Az a tény, hogy az Egyezmények vagy a jelen Jegyzőkönyv megsértését alárendelt személy követte el, nem mentesíti feletteseit az eset körülményeitől függően a büntetőjogi vagy fegyelmi felelősség alól, ha tudták, vagy a szükséges értesülések birtokában az adott körülmények között tudhatták volna, hogy az érintett személy jogsértést követ el, vagy készül elkövetni és ha tőlük telhetően nem tettek meg minden intézkedést a jogsértés megakadályozására, illetve megtorlására.”³³

A *Čelebići* ügyben eljáró bírói kamara arra jutott, hogy a kiegészítő jegyzőkönyv szigorúbb követelményt állított a *mens rea* tekintetében, és az új standard értelmében bizonyítandó, hogy a bűncselekményre utaló konkrét információ birtokába jutott az elöljáró, a rendelkezés megfogalmazóinak célja az volt, hogy a szándékosan passzív elöljárót sújtsa.³⁴ Éppen ezzel ellentétesen értelmezte a *Blaškić* ügyben ítélező elsőfokú bírói tanács a fenti rendelkezést, beleértve az információszerzésre vonatkozó elöljárói kötelezettséget és a hanyag gondatlanságot.

Ez azonban nem volt tartható értelmezés a „szükséges értesülések birtokában” fordulat okán, és a *Blaškić* ügyben első fokon eljáró bírói tanács megközelítése nem vált irányadóvá az ICTY joggyakorlatában, a konkrét ügyben eljáró Fellebbviteli Kamara sem osztotta az elsőfokú bírói tanács véleményét, és a hanyag gondatlanságot kizárta az elöljárói felelősség *mens rea* elemének fogalmi köréből.³⁵

³¹ Martinez: i.m. 657. o.

³² *Prosecutor v. Blaškić*, no. IT-95-14-T, Trial Judgement, 3 March 2000, para. 332.

³³ 1977. I. genfi kiegészítő jegyzőkönyv, 86. cikk (2) bek.

³⁴ *Prosecutor v. Mucić et al.*, no. IT-95-14-T, Trial Judgement, 16 November 1998, para. 393.

³⁵ *Prosecutor v. Blaškić*, no. IT-95-14-A, Appeal Judgement, 29 July 2004, para. 63.

Ezzel a Fellebbviteli Kamara megerősítette korábban a *Čelebići* ügyben kifejezett álláspontját, miszerint „*az effajta ismeret beszerzésére irányuló kötelezettség teljesítésének elmulasztása nem szerepel a rendelkezésben különálló jogsértésként, éppen ezért az előjáró nem felel a rendelkezés értelmében efféle mulasztásért, csak akkor felel, ha elmulasztja megtenni a szükséges és ésszerű intézkedéseket a megelőzés és megtorlás érdekében*”.³⁶ Ezzel a gondolattal logikusan köti össze az előjárói felelősség tudati elemét az abban foglalt kötelezettségekkel, melyekről a következő fejezetben esik szó. A *mens rea* elem kiterjesztése a hanyag gondatlanságra gyakorlatilag olyan kötelezettséget keletkeztetne az előjárókra nézve, melynek nincs szerződéses vagy Statútum-beli alapja.

ARTHUR THOMAS O'REILLY megfontolandó kritikája szerint a hanyag gondatlanság előjárói felelősség fogalmi körébe foglalása ellentmondana az egyéni büntetőjogi felelősség alapelveinek. Nem a konkrét előjáró személyes tudatának és ezzel a bűncselekményhez fűződő viszonyának vizsgálatán alapulna, hanem gyakorlatilag az előjáró pozíciójából vonná le a vétkesség konklúzióját. Az előjárók figyelmének felkeltése a tekintetben, hogy komoly felelősség terheli őket a beosztottjaik cselekedeteinek felügyelete szempontjából, abszolút legitim törekvés, ugyanakkor a hanyag gondatlanság tesztje nem állítana fel elégséges kapcsolatot a terhelt és a bűncselekmény között ahhoz, hogy megfeleljen az egyéni büntetőjogi felelősség követelményének. Ezzel a bűnösség megállapítása abból fakadna, hogy elmulasztotta észlelni a bűncselekményt vagy annak lehetőségét a tudatos gondatlansággal szemben, amely esetben gondatlanul beletörődött a bűncselekmény előfordulásának veszélyébe. Utóbbi kritérium szükségessé teszi a terhelt tudatának egyéniesített vizsgálatát, előbbihez ez nem szükséges.³⁷

3.3. A megelőzés, felelősségre vonás elmulasztása. A megelőzés kötelezettsége abban az esetben merül fel, ha a parancsnok tudomására jut vagy kellő gondosság mellett tudomására juthatna, olyan információk birtokába kerül, melyek arra utalnak, hogy a beosztottja(i) egy bűncselekmény elkövetését tervezi(k). Ilyenkor köteles minden szükséges intézkedést megtenni azért, hogy elejét vegye a bűnelkövetésnek, például parancsot adhat ki a bűncselekmény elkövetését megtiltva, és a parancs végrehajtását pedig gondosan ellenőrizheti. A megelőzésre vonatkozó kötelezettség részét képezi másfelől, hogy megfelelő képzést kell biztosítani a fegyveres konfliktusok jogáról, valamint az is, hogy kellő gondossággal figyelemmel kell kísérnie a beosztottjai magatartását. Ez utóbbi esetben azonban, ha az előjáró nem kerül a bűncselekményre utaló információ birtokába, megnyílik a kérdés, egyáltalán felelősségre vonható-e előjárói felelőssége címén, adott-e az ehhez szükséges tudati elem? Ez az a kérdés, melyről volt szó részletesen néhány sorral korábban a *Blaškić* és a *Čelebići tábor* ügye

Ugyanakkor nem cizellálta a tudati elemhez kapcsolódó követelményrendszert, nevezetesen azt a kérdést, hogy milyen jellegű információ birtokában kell lennie az előjárónak ahhoz, hogy előhívja az előjárói felelősséget, és hogy elegendő-e, ha csak elérhető volt számára a beosztottak által elkövetett vagy tervezett bűncselekményre utaló információ, vagy birtokában kellett lennie?

³⁶ *Prosecutor v Mucić et al.*, no. IT-96-21-A, Appeal Judgement, 20 February 2001. para. 226.

³⁷ Arthur Thomas O'Reilly: *Command Responsibility: A Call to Realign Doctrine with Principles American University International Law Review* (2004) 20., 91-100. o.

kapcsán.

A felelősségre vonás kötelezettsége nem feltétlenül foglalja magába a büntetőeljárás levezénylését. Ha erre nem a parancsnok, vagy civil előljáró hivatott az irányadó jogszabályok szerint, pusztán arra terjed ki az előljárói felelősség, hogy kellően alapos vizsgálatot folytasson le az adott ügyben, feltárja annak részleteit, a bizonyítékokat rögzítse, majd továbbítsa az ügyet és az ügy szempontjából releváns dokumentumokat a kompetens hatóságoknak. Röviden, tehát gyakorlatilag a büntetőeljárás megindítására terjed ki a felelőssége.³⁸ A nemzetközi humanitárius jogot kodifikáló genfi egyezmények nem tartalmaznak részletes rendelkezéseket arra vonatkozóan, hogy a részes államok miként vonják felelősségre az azokat súlyosan sértő katonákat, a részletek megállapítását az implementációt végző nemzeti jogalkotóra és joggyakorlóra bízják. A vádlott ügyében releváns hazai szabályok pedig jellemzően nem telepítik a büntetőeljárás lefolytatásnak kötelezettségét a bűncselekményről tudomást szerzett parancsnokra. A nemzetközi jog nem várja el az előjáróktól a lehetetlen teljesítését, csak a hatáskörébe tartozó, gyakorlatilag lehetséges feladatok végrehajtása kérhető számon,³⁹ az esetek többségében az eljárás kezdeményezése és a bizonyítékok összegyűjtése. Ugyanakkor nem mentesül a felelősség alól az előljáró, ha pontosan tudja azt, hogy a nyomozás csak látszateljárás lesz, nincs mögötte valódi felelősségre vonást célzó szándék. Legalább valószínűnek kell tartania az előljárónak, hogy a kompetens hatóságoknak való jelentéstétele komoly és hatékony nyomozást eredményez.⁴⁰ A felelősség tehát akkor megállapítható, ha a terhelt effektív kontrollja alá eső beosztott elköveti a Statútumban foglalt valamely bűncselekményt, az előljáró tudomást szerez erről, és inaktív marad, elmulaszt érdemi lépéseket tenni a megtorlás érdekében például azzal, hogy értesíti a kompetens hatóságokat. A megtorlási kötelezettség elmulasztásának bizonyítása is kihívások elé állíthatja az ügyészséget. Átnyálazhatja a területileg illetékes katonai ügyészség archívumát a vádiratban szereplő bűncselekmények szempontjából, és ha kellő gondosság mellett nem talál egyetlen aktát sem, amely a kérdéses bűncselekményekben kezdeményezett büntetőeljárásról tanúskodna, megállapítható a mulasztásból eredő felelősség. Ezt lehet úgy értelmezni, hogy praktikusán megfordul a bizonyítási teher, hiszen a védelem képviselőjének kell felmutatni meggyőző bizonyítékot arról, hogy a terhelt megtette a szükséges intézkedéseket, ezzel megdöntve az ügyészség előljárói mulasztásról szóló véleményét. Ezzel a dilemmával kapcsolatban arra az álláspontra jutott a *Hadžihasanović* ügyben eljáró elsőfokú bírói tanács, hogy a vádiratban foglalt bűncselekményekhez kapcsolódó büntetőügyek hiánya bizonyító erejű lehet a bűnösség mellett, ha az ügyészség büntetőakták vizsgálatára irányuló nyomozati módszere megbízhatónak tekinthető egy tisztességes büntetőeljárás keretei közt.⁴¹

³⁸ *Prosecutor v. Blaškić*, no. IT-95-14-A, Appeal Judgement, 29 July 2004, para. 72.

³⁹ *Prosecutor v. Mucić et al.*, no. IT-96-21-A, Appeal Judgement, 20 February 2001, para. 226; *Prosecutor v. Kordić és Čerkez*, no. IT-95-14/2-T, Trial Judgement, 26 February 2001, para. 441.

⁴⁰ *Prosecutor v. Aleksovski*, no. IT-95-14/1-T, Trial Judgement, 25 June 1999, para. 78; *Prosecutor v. Brđanin*, no. IT-99-36-T, Trial Judgement, 1 September 2004, para. 281.

⁴¹ *Prosecutor v. Hadžihasanović et al.*, no. IT-01-47-T, Trial Judgement, 15 March 2006, para. 973.

A bizonyítási teher megfordításával kapcsolatos aggályokat azonban ez az álláspont nem oszlatja el, minthogy azt feltételezi, hogy a területileg illetékes katonai ügyészség ügy- és aktakezelésének, illetve -őrzésének hitelessége és megbízhatósága megkérdőjelezhetetlen.

3.4. Az előjárói felelősség természete. Megoszlanak a nézetek az előjárói felelősség természetéről: az egyik megközelítés szerint az előjáró megelőzésre és megtorlásra vonatkozó kötelezettsége önálló kötelezettség, annak megsértését önállóan kell értékelni. A másik álláspont szerint ez egy felelősségi koncepció, ilyenként az előjáró az elkövetett bűncselekményért felelős társtettesként, de legalábbis bűnrészesként a megelőzési és megtorlási kötelezettség teljesítésének elmulasztása nyomán. A dilemma szívében találjuk a kérdést, kell-e, hogy okozati összefüggés legyen megállapítható az előjárói mulasztás és a bűncselekmény elkövetése között?

Az *Orić* ügyben hozott elsőfokú ítélet megfogalmazása szerint a terhelt nem a beosztottak által elkövetett bűncselekményekért volt felelős, hanem azok *tekintetében*.⁴² Az apró nyelvtani eltérésnek tűnő különbség az előjárói felelősséggel, annak természetével kapcsolatos alapvető kérdést hordoz: (a) a parancsnok felelőssége egy származékos felelősség, melynek alapján az előjáró a beosztottjai által elkövetett bűncselekményekért vonható felelősségre, annak súlyának megfelelően, vagy (b) a parancsnokon a megtorlásra és megelőzésre vonatkozó kötelezettsége teljesítésének elmulasztása kérhető számon? Az elsőfokú döntésben az utóbbi változat mellett voksolt a bíróság, hangsúlyozva, hogy míg a felbujtás és a bűnsegédlet esetében a terhelt valamilyen módon közreműködik a bűncselekmény elkövetésében, az előjáró a fennálló megtorlási és megelőzési kötelezettsége elmulasztásáért felel, ebből következően nem a kérdéses bűncselekmény elkövetésében való részesként felel, hanem a saját kötelezettségei elmulasztásáért.⁴³

A Fellebbviteli Kamara az *Orić* ügyében eljáró elsőfokú bírói tanácsától eltérő megállapításra jutott a *Hadžihasanović* ügyben, megfordítva az utóbbi ügyben hozott elsőfokú bírói következtetéseket is, miszerint az előjárói felelősség súlyosságának vizsgálata során két tényezőt kell figyelembe venni: a beosztott által elkövetett bűncselekmény súlyát és a terhelt megelőzésre vagy megtorlásra vonatkozó kötelezettségének megsértése mértékét.⁴⁴ A két tényező kumulatív feltüntetésével a származékos felelősség mellett tette le a voksát, tehát amellett, hogy az előjáró felelősségre vonható a beosztottja által elkövetett bűncselekményekért.

Ugyanakkor a Fellebbviteli Kamara szerint az előjárói felelősség

⁴² *Prosecutor v. Orić*, no. IT-03-68-T, Trial Judgement, 30 June 2006, para. 292-293.

⁴³ Uo. Hasonló álláspontot képviselt a *Halilović* ügyben ítélező elsőfokú bírói tanács, miszerint „a beosztottjai cselekedeteiért, amint az megjelenik a Törvényszék joggyakorlatában, nem jelenti azt, hogy az előjáró osztja a bűncselekményt elkövető beosztott felelősségét, hanem inkább azt jelenti, hogy a beosztott által elkövetett bűncselekmények miatt kell az előjárónak viselnie a mulasztásából eredő felelősséget.”

Prosecutor v. Halilović, IT-01-48-T, Trial Judgement, 16 November 2005, para. 54.

⁴⁴ *Prosecutor v. Hadžihasanović et al.*, no. IT-01-47-A, Appeal Judgement, 22 April 2008, para. 312-318.

megállapításához nem szükséges okozati összefüggés bizonyítása az előjárói kötelezettség megszegése és az elkövetett bűncselekmény között, hiszen akkor nem lenne értelme külön kezelni az egyéb, tettesi és bűnrészesi felelősségi alakzatoktól. A megtorlási kötelezettség esetén pedig nyilvánvalóan nem lenne ésszerű az okozati összefüggés követelménye.⁴⁵ Egyrészt az előjárói felelősség már a *mens rea* elem okán is éppen eléggé elkülönül az ICTY Statútumának 7. cikk (1) bekezdésében szereplő tettesi és bűnrészesi felelősségi koncepcióktól. Másrészt van ésszerűség a fenti álláspontban, hiszen a megelőzési kötelezettség esetén is csak egy hipotetikus kérdést megválaszolva rajzolódhat ki az okozatiság (nevezetesen, hogy bekövetkezett volna-e a bűncselekmény, ha az előjáró nem mulasztja el a kötelezettsége teljesítését). Megfontolandó azonban az is, hogy bár a megtorlási kötelezettség elmulasztása esetén a már elkövetett bűncselekményre nézve értelemeszerűen nem várható el a kauzalitás bizonyítása, a mulasztást követő bűncselekményekre nézve annál inkább lehet erről szó, hiszen a beosztottnak nem kell tartaniuk felelősségre vonástól a további bűnelkövetés esetén sem. Másfelől aggályos, amennyiben okozati összefüggés nélkül teszi kvázi betudhatóvá az előjárónak a beosztott által elkövetett bűncselekményt.

4. Záró gondolat

Miközben az ICTY hitet tesz az egyéni bűnösség, a büntetőeljárások egyéniesített jellege mellett, alkalmaz egy vétkességi koncepciót, melynek nem fogalmi eleme a kauzalitás a terhelt tette, illetve mulasztása és az elkövetett bűncselekmény között. Erről a belső ellentmondásról értekezik DARRYL ROBINSON, amellel érvelve, hogy nem megnyugtató az utilitárius érvelés, miszerint a humanitárius jog hatékonyabb érvényesítése így érhető el. Elengedhetetlen, hogy a tisztességes eljárásához fűződő követelményeknek megfeleljen a koncepció alkalmazása. A jogalkalmazás nem állhat meg a formalizmus határainál, a rendelkezésre álló pozitív jogi normák értelmezése a tisztességes eljárás alapelveinek keretében kell, történjen.⁴⁶ Az ICTY is kifejezetten célozza a tisztességes eljárási követelmények érvényesítését, a *Tadić* ügyben például ekként nyilatkozott: „*a büntetőjogi felelősség alapja a személyes vétkesség: senkit nem lehet büntetőjogilag felelősségre vonni olyan cselekedetekért, melyekben ő személyesen semmilyen formában nem vett részt*”.⁴⁷

⁴⁵ *Prosecutor v. Blaškić*, no. IT-95-14-A, Appeal Judgement, 29 July 2004, para. 75-77; *Prosecutor v. Orić*, no. IT-03-68-A, Appeal Judgement, 3 July 2008, para. 338.

⁴⁶ Darryl Robinson: *How Command Responsibility Got so Complicated: A Culpability Contradiction, its Obfuscation, and a Simple Solution*, *Melbourne Journal of International Law* (2012) 13., 3, 26. o. A tisztességes eljárásához való jognak a bűncselekmény súlyára való hivatkozással történő korlátozhatóságáról az Emberi Jogok Európai Bírósága joggyakorlata fényében lásd: Bárd Károly: *Emberi jogok és büntető igazságszolgáltatás Európában – A tisztességes eljárás büntetőügyekben – emberijog-dogmatikai értekezés*, Budapest: Magyar Hivatalos Közlönykiadó, 2007, 57-65. o. A büntetőjogi alapelvek nemzetközi bíráskodásban való érvényesülésének történeti kontextusáról lásd: Prandler Árpád: *Gondolatok a nemzetközi büntetőbíráskodásról: eredmények és kilátások*, in: *Ünnepi tanulmánykötet Bruhács János professor emeritus 70. születésnapjára* (szerk.: Csapó Zsuzsanna), Pécs, PTE ÁJK, 2009, 307-308. o.

⁴⁷ *Prosecutor v. Tadić*, no. IT-94-1-A, Appeal Judgement, 15 July 1999, para. 186.

Ennek ellenére állítja ugyanez a törvényszék, hogy nincs szükség okozati összefüggés bizonyítására az előjárói felelősség esetében. Az *Orić* ügyben eljáró elsőfokú bírói tanács például kifejezetten elismerte, hogy általában a felelősséghez szükséges a kauzalitás bizonyítása, azonban az előjárói felelősség esetében „jó okkal” nem követelik meg ezt.⁴⁸ DARRYL ROBINSON problématerképe szerint három lehetséges út állt az ICTY előtt: (a) elfogadni az okozati összefüggés bizonyításának követelményét, (b) meggyőző érveléssel előállni ennek elhagyása mellett az egyéni büntetőjogi felelősség elvének fogalmi keretein belül, (c) elismerni, hogy a Törvényszék nem tartja tiszteletben e ponton ezt az alapelvet.⁴⁹ Ki lehetne kerülni ezt a hármas útelágazást, ha elfogadnánk, hogy az előjárói felelősség egy önmagában álló büntetőjogi tényállás, és az előjáró csak a saját mulasztásáért felel, nem pedig a beosztottjai által elkövetett bűncselekményekért (mint ahogy erről korábban szó esett), ez ellen szól azonban, hogy a tényállásokat a Statútum 2-5. cikkében találjuk, az előjárói felelősség pedig nem itt, hanem a felelősségi koncepciókról szóló 7. cikkben szerepel. Maradunk tehát a hármas útkereszteződésben, és minthogy az első két utat járhatatlannak találta a Törvényszék az itt leírtak szerint, elkerülhetetlen a következtetés, hogy a harmadik útra lépett, sértve az egyéni büntetőjogi felelősség alapelvét. E ponton tehát csiszolásra szorul az ICTY által kidolgozott kritériumrendszer.

⁴⁸ *Prosecutor v. Orić*, no. IT-03-68-T, Trial Judgement, 30 June 2006, para. 338.

⁴⁹ Robinson: i.m. 18. o.